

Kovács Eszter

Informális működés, formális jelenlét. A gyergyószárhegyi Barátság Alkotótábor működése a Ceaușescu-korszakban (1974–1989)

Bevezetés

Előadásom témájában az 1974-ben Gyergyószárhegyen létrehozott *Barátság Művésztelep* hétköznapijait igyekszem rekonstruálni. Céloom a tábor, mint egy informálisan, egész évben működő intézmény és ezen belül a *Művésztelep*, mint egy évente megrendezett esemény működésének a vizsgálata.¹ Az elemzés a gazdasági, társadalmi és a személyes viszonyokat éltető reciprocitási és bizalmi rendszereket bontja ki, illetve az ezekben zajló interakciókat. Ezek a köznyelvben a *rejtett praktikák*, a *nyílt titkok* és az *íratlan szabályok*,² amelyek a vizsgált korszak hétköznapijait nagy mértékben meghatározták. Úgy vélem, hogy nemcsak fesztív módon (a különböző társadalmi nyilvánosságok reprezentációinak használatával) lehetett megteremteni a kvázi-nyilvánosságot, hanem az informális ügyintézesekkel és az ezekhez szükséges erőforrások mozgósításával is. A *Művésztelep* működése magán viseli Ceaușescu politikájának országos szintű változásait. Egyrészt a hatvanas-hetvenes években felvett nemzetközi hitelek visszafizetésére irányuló lakossági megvonások³ nehezítették a mindennapokat. A hatalom részéről a gazdasági kudarcra adott válasz az erőteljesebb ideológiai kampányok sorozata és a személyi kultusz kiteljesedése volt. Másrészt 1971 július 6-án az RKP KB plenáris ülésén megfogalmazott tézisek⁴ az oktatásban és a kulturális életben egy erőteljesebb politikai, ideológiai nevelést és indoktrinációt eredményezett. Továbbá a

¹ Amikor a tábor kifejezést használom, a Zöld Lajos által egészében működtetett intézményre gondolok. A *Művésztelep* vagy *Alkotótábor* említésénél pedig csak magára az egyhónapos rendezvényre.

² LEDENEVA (2018a): 1–3.

³ 1983-ban életbe lépett a tervzet, miszerint 1990-ig teljesen visszafizeti Románia a külföldi kölcsönöket. Mindez gondot okozott az országnak, mivel az olajválság után 1979-ben a villamosenergia, a gáz- és üzemanyagfogyasztást drasztikusan lecsökkentették, 1982-ben a lakosság racionális élelmiszerellátásának szabályozása (tej, vaj, sajt, hal, zöldség, gyümölcs, húsok) a túlélésre kényszerítette a lakosságot. NOVÁK (2011): 84.

⁴ Az úgynevezett „mini kulturális forradalom”.

propaganda látványosabbá tételét, a káderszelekciót és a nyugatról érkező kulturális és médiatartalmak korlátozását is maga után vonta.⁵ Az ideológiai szigor következtében a nemzetiségi intézmények egyre inkább szűkültek, kiüresedtek (tartalmukban is).

A tábor kezdeti körülményei

A tábor működése Szárhegy két legrégebbi épületéhez, a ferences kolostorhoz és „a szocialista restaurálás egyik csúcsteljesítményéhez”⁶ – a Lázár-kastélyhoz köthető. Egy művésztelep gondolata már korábban megfogalmazódott a tulajdonképpeni szervezők – Zöld Lajos, Márton Árpád és Gaál András⁷ – fejében, amelyet valahol Csíkszereda környékén képzeltek el, de végül mindegyik terv kudarcba fulladt. A visszaemlékezések a Márton Áron gyulafehérvári püspöknél tett látogatás alkalmától számítják a tábor elindulását, amikor is a három szervező és a püspök megegyeztek a kolostor bérbevételeiben a *Művésztelep* üzemeltetésére, az épület javításának fejében. Gaál András és Márton Árpád a szakmai részét vezették, ők választották ki és hívták meg a képzőművészeket. Zöld Lajos pedig a feltételeket igyekezett megteremteni a szállásra, az étkezésre és az alkotás folyamatára. Az érbevitel után Zöld Lajos nagy erővel hozzájárult a kolostor épületének felújításához.

A Művésztelep működése mindvégig magán viselte a katolikus egyház, a Kommunista Párt és a magyar kisebbség összefonódó, de feszültséggel teli kapcsolatát, amelyben Zöld vállalta a „moderátor” szerepét. Munkaköri pozíciója egy szélesen járható társadalmi teret biztosított a szervezésben, a magánszféra és a hivatalosság szférája között oda-vissza egyensúlyozva teremtette meg a kvázi-nyilvánosságot. Zöld első kézből szerzett információt a nagyvállalatok, az intézmények működéséről, a bennük kialakuló változásokról és a vezetőkkel is személyes kapcsolatot ápolt.

1974 március–július között – az első tábor létrejötte előtt – elkezdődött a kolostor épületének javítása, az elsődleges cél az otthont feltételeinek megteremtése volt.⁸

⁵ Uo., 25.

⁶ KOVÁCS ANDRÁS (2013): 9.

⁷ Zöld Lajos gyergyószárhegyi származású (1932 december 22–2014 november 14) újságíró, 1955–1957 között az *Előre* szerkesztője, később az *Ijűmunkás* folyóirat, ezt követően a *Hargita* (a rendszerváltás után *Hargita népe*), megyei napilap újságírója 2003-ig. 1974–1995 között a Barátság Művésztelep vezetője. Gaál András gyergyóditrói származású festőművész (1936 március 9–2021 augusztus 6), grafikus. 1959–1999 között a csíkszeredai Márton Áron Gimnázium rajztanára, 1973-tól a *Hargita napilap* grafikai szerkesztője, az Országos Képzőművészeti Szövetség megyei fiókjának elnöke, a gyergyószárhegyi művésztelep alapító tagja. Márton Árpád gyergyóalfalvi származású (1940 október 6–), 1964-től Csíkszeredában élő festőművész, a Márton Áron Gimnázium rajztanára, a gyergyószárhegyi művésztelep alapító tagja.

⁸ A fogyasztási szövetkezet nagyraktárának főnökét, a gyergyószentmiklósi faipari vállalat vezetőjét, a gyergyóditrói és a galócási bútorgyár igazgatóit, a szárhegyi asztalosműhely vezető-

„Az a rész, ahol a kolostor be volt szakadva, oda ki volt téve, hogy itt életveszélyes. Az ebédlő az teljesen rongy volt, azt is megcsinálta, hívőket hozott Gyergyóból, azok éjjel nappal dolgoztak, csak szombaton nem, és márciustól egészen augusztus elsejéig annyira helyrepofozták az egészet, hogy harmincan tudtunk aludni a földön, szalmán s ihyeneken.”⁹

Kvázi, a Kommunista Párt pénzéből zajlottak a munkálatok, hallgatólagosan történt a felújítás, ugyanis az üzemvezetők ingyen vagy kevés fizetségért cserébe segítettek a *Művésztelep* indításában. Sokszor az állam rovására történtek kisebb-nagyobb segítségnyújtások. „...a szomszédos termelőszövetkezetben is eltörött egy-egy borjú lába.”¹⁰ Ez a kijelentés jelzi, hogy a tábor napi étkeztetéséhez illegálisan vágtak le borjúkat, azzal indokolva, hogy beteg volt az állat, mert ebben az esetben engedélyezett volt az állatok levágása és ez a beszolgáltatás alól is mentes volt.¹¹ Túlélési stratégiáknak mondhatók a fent leírtak, amelyek között a szükségletek kielégítése céljából szimbiotikus kapcsolat állt fenn a formális szabályok és az informális viselkedés között.¹²

A *Művésztelep* két okból tekintem önszerveződőnek. Egyrészt az évente megtartott, egyhónapos *Alkotótábor* hivatalosan nem működött intézményként. Csak a Hargita megyei Művelődési Bizottság és a Képzőművészeti Szövetség évente rendszeresen egy-két alkalommal megszervezett kulturális rendezvényeként volt számontartva, azonban a mindennapokban, mint önálló kulturális intézmény működött. Ez volt az egyik legaggasztóbb gondja is a tábornak. Az országos művelődési tanácsnak és a megyei pártbizottságnak jóvá kellett hagynia az ilyen rendezvényeket, mert csak így volt lehetséges a költségek finanszírozása. Önálló státusz hiányában fizetett alkalmazottja nem lehetett a tábornak, így vezetőisége sem. A tábor törvényes keretek közé helyezése praktikus döntés lett volna, azonban ez még inkább megnehezíthette volna a működését, a szigorú pénzügyi rendelkezéseket a kialakult szervezési, beszerzési stratégiákkal lehetetlen volt összeegyeztetni. Így a művésztelep nem tudott integrálódni a szocializmus szabályai szerinti gazdaságba.¹³

jét, a néptanács alelnökét, a gyergyószentmiklósi vegytisztítóműhely igazgatóját együttesen „megmozgatta”, hogy erőforrásokkal (építkezési anyagokkal, mesteremberekkel, bútorokkal, élelmiszerekkel) segítsék az augusztusban kezdődő *Alkotótábort*.

⁹ R23

¹⁰ Uo., 17.

¹¹ Mivel a técszek a hatalom lokális bázisaként is tekinthetők. HUNYA (1990): 93.

¹² LEDENEVA (2018a): 3.

¹³ SZABÓ (2009): 58.

A kolostor felújítása, beszerzések

A következő években a tábor fejlődését a kezdeti állapothoz hasonlóan, erősen az informális reciprok kapcsolatok mély szövevénye határozta meg. Így a vízvezeték (fürdők, vécék) beszerelése (1975), a kolostor környékének kiépítése (terasz, lépcsők, 1977), és a kolostor ebédlőjének felújítása, a parkett lerakása (1978–1979) volt soron, amelyért legtöbbször *„Köszönömmel fizettek.”*¹⁴ Ekkor kezdtek el a képzőművészeti alkotások ajándékozását. Többször előfordult, hogy pénzhiány miatt nem tudtak fizetni a munkálatokért, az eszközökért, így egy-egy festő munkájával kompenzálták a segítségnyújtást. *„Ha megszorultam, szó nélkül ült le ajándékképet festeni.”*¹⁵ – emlékszik vissza Zöld Lajos Balla József festőművészre.

*„Azt is kell tudni, hogy azok, akik mindig adtak valamit, azok mindig kaptak egy képet Lajostól, főleg Ballától s tőlem, s Lajos azt mondta, hogy Jóska kell két kép ma, mert adnak ma valamit az ebédhez.”*¹⁶

A Lázár-kastély restaurálása

1981-ben egy szigorúbb társadalmi légkörben kezdődtek meg a restaurálási munkálatok a szárhegyi Lázár-kastély épületén.¹⁷ Egy olyan időszakban amikor nemcsak lehetetlen, de veszélyes is volt egy magyar műemlék restaurálása és újjáépítése állagmegőrzés címén.

A kastély restaurációját továbbra is a környékbeli üzemek és a gyárak vezetői segítették csakúgy, mint a kolostor épületének felújítását. Viszont műemlékvédelmi és gazdasági szempontból ez egy jóval nagyobb méretű beruházásnak számított, ezért ennek az időszaknak az ismertetésében a hangsúly a pártapparátus és a felsőbb szervekkel való kapcsolatból akkumulált cserealkalmakra koncentrálódik. Azt igyekszem felfedni, hogy a hatalom mely rétegével való viszony határozta meg ezeket az éveket, hogyan és milyen céllal történtek a cserealkalmak.

Nyilvánvaló volt, hogy a kultúrbizottság nem fogja fedezni a restaurálás teljes költségét, ezért más bevételi forrás után kellett nézni, és hivatalosan engedélyeztetni az építkezést. Zöld Lajos hivatalos munkája, a *Hargita napilap* újságírója, informális mun-

¹⁴ ZÖLD (1999): 23.

¹⁵ Uo., 24.

¹⁶ R23

¹⁷ Időrendben: a Lázár-kastély kapubástyájának restaurálása (1981), a Lovagterem restaurálása (1982), a Lovagterem fölötti tetőtér kialakítása kiállítóteremmé (1983), a kastély udvarának rendbetétele, a kastély észak-nyugati bástyájának továbbépítése és befedése (1985), és a reneszánsz pártázat restaurálása (1987).

kája, pedig a tábor igazgatója a „*fént?*” és a „*lent?*” világ közötti átjárásokat testesíti meg. Rögön a legfelsőbb szervekhez fordult segítségért, először Pataki Imréhez,¹⁸ a megyei néptanács elnökéhez, aki 180.000 lejt utalt ki azzal a feltétellel, hogy többet nem kérhetnek tőle segítséget. Hiába, hogy ez az összeg csak tizede volt a költségeknek, legitímálta is egyben egy magyar műemlék restaurálásának megkezdését, amelyet más úton nem, vagy csak nehezen lehetett volna elérni. „*A pénz, amit én utalok ki, cégtáblának jó lesz, hogy hivatalosan megy a dolog.*”¹⁹

Ezt követően Szász József első titkár születésnapjára köszöntését rendezték meg a kolostor ebédlőjében, amelynek célja ugyancsak a segítségkérés volt. Miután egy Gaál András festménnyel felköszöntötték az első titkárt, Lajos rátért kapubástya restaurálásának tervére. Szász József megígérte, hogy támogatni fogja a lehetőségei szerint a kastély restaurálását. A születésnapjára összejövetel célja egyértelműen a segítségkérés volt, viszont a meghívottaknak nem jelezték az összejövetel valódi célját.²⁰ Az informális hatalomgyakorlás egy újabb példáját láthatjuk, amelyben Zöld egyrészt az érdekezérelt figyelmességgel, másrészt a nyomásgyakorlással éri el célját.

*„S a lényeg az, hogy Szász elvtárs volt a párttitkár, a megyei és csináltak egy nagygyűlést, s akkor Zöld Lajos meghívta az öntöde igazgatóját, s a I.U.P.S.-ét s az összes gyárát, s akkor ugye mondta, hogy ugye te elvállalod ezt, azt, amaszt, s mindenki úgy nézett rá, mint a véres késre, mert Szász elvtárs előtt senki sem merte mondani, hogy nem.”*²¹

Egy héttel később már elkezdődtek a munkálatok, az *Alkotótábor* ideje alatt szünetelt a munka, de már a *Népművészeti tábor* férfi meghívottjai (az asszonyokkal együtt százhuszan) javában a kapubástya restaurálásán és berendezésén dolgoztak.²²

Összegzés

Az előadásomban elhangzottak a gyergyószárhegyi *Barátság Alkotótábor* tizenhat évét próbálta összefoglalni a hatalom és az egyéni mozgástér kölcsönhatásának szemszögéből. Két elemzési egységet vizsgáltam a tábor működésének ideje alatt: a ferences kolostor felújítását, illetve a Lázár-kastély restaurálását. Mindkét esetben a kooperációs

¹⁸ Pataki Imre a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején megyei pártbizottsági alelnök, azonban később teljesen kikerült a kommunista pártvezetésből. NOVÁK (2014): 122.

¹⁹ ZÖLD (1999): 78.

²⁰ A gyárigazgatók úgy tudták Szász József szeretne velük találkozni és fordítva, ezért meglepte őket az összejövetel, így nem is merték visszautasítani azt, hogy a későbbiekben hozzájáruljanak a kastély restaurálási munkálataihoz anyagi és humán erőforrással. Uo., 78.

²¹ R34

²² Uo., 78.

formákban megjelenő reciprok kapcsolatokra, az informalitásra, a kvázi-nyilvánosságra és az abban kitejesedő kapcsolatrendszerekre helyeztem a hangsúlyt.

Zöld Lajos személye megkerülhetetlen a szárhegyi *Művésztelep* történetében. A tábor kezdetekor már jól kiforrott kapcsolathálóval rendelkezett és informált volt a nem nyilvános közéleti, kulturális kérdésekben is.²³ Tudatában volt annak, hogy kihez kell fordulni tanácsot, segítséget kérni, az egész megye és a lokális elitet ismerője.

„Voltak az egyetemről is kapcsolatai, Domokos Géza, Kolozsváron a Polis kiadónak az igazgatója, Dávid Gyula, ő is nagyon sokat jött ide, s nagyon sokat dumáltak, s Király Károllyal is valahol összejött, s jóindulatúan beszélt róla, hogy ő kommunista, de tudja, hogy magyar és idevaló és úgy csinálja, hogy jó legyen.”²⁴

Magát a munkája során alkalmazkodó embernek tartotta, itt főképpen a hatalommal való kapcsolatokra gondol „Mindig is a kompromisszumok embere voltam, a bűsködésnél többre becsültem a fehéret a szívnél folytatott dialógust.”²⁵ Azonban az elképzeléseit nem hagyta félbe szakítani és nem ismerte a visszautasításnak bármely megnyilatkozását sem. Ez egy keményebb magatartásmódot is jelentett, amellyel nem egyszer kivívta az emberek ellenszenvét.

„Nem állítom, hogy diktatórikus modorommal, magabiztos fellépéssel nem szereztem bőségesen ellenséget is magamnak.²⁶ Modorának ellenére a visszaemlékezők értékelik a Zöld által működtetett intézményt és a megőrzött, létrehozott kulturális értékeket.

*„Ha Zöld Lajos nincs, akkor az már nagyon lepusztult volna.”²⁷
„Abhoz, hogy ez megvalósuljon, azt nem tudom más megtudná-e csinálni. Megvoltak neki a kapcsolatai, a művészekkel egyféléképpen beszélt, másokkal másféléképpen. Mindenestere nagyon értékes, ami fennmaradt. Ő kihasználta azt, hogy újságíró volt, mert tudott támadni, is mert tudott írni egy olyan cikket is, ami gondot okoz, Szárhegynek maradt minden, amit csinált.”²⁸*

²³ Németh Jenő építésszel, a gyimesközéploki bútorgyár avatásán ismerkedett meg, végig az ő szakértelme és munkái segítettek az építkezésben. A tusnádi fürdővállalat igazgatója adta neki a régi bútorokat és szőnyeget, különben kidobták volna. Bertalan Sándor, megyei néptanács titkártól tudta meg, hogy a néptanács épületébe bevezetik a központi fűtést és nem lesz szükségük a kályhákra, ezért Zöld lebontatta és elvitte a cserépkályhákat Szárhegyre. ZÖLD (1999): 12, 23, 51, 94.

²⁴ R12

²⁵ ZÖLD (1999): 11.

²⁶ Uo., 104.

²⁷ R34

²⁸ R22

Az elemzés célja volt a tábort működtetők mozgásterének figyelemmel kísérése, összekapcsolva az ideológiai folyamatokkal, változásokkal. Kijelenthető az is, hogy a romániai szocialista rendszer társadalmi struktúrája sem egyszerűsíthető le a hatalom és hatalom nélküliek dichotomikus rendszerére. Ugyanazon személy rendelkezhet a hivatalosság, a hatalmat jelképező funkciókkal és a magánszférába visszazorított egyéni, lokális identitáselemekkel.

Irodalomjegyzék:

- KOVÁCS András (2013) = KOVÁCS András: Fejedelmi építkezések Erdélyben. *Korunk*, 24/6., 2013. 3–13.
- LEDENEVA (2018a) = Alena, LEDENEVA: *Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity*. Volume I. London, UCL Press, 2018.
- NOVÁK (2011) = NOVÁK Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. (1965–1974)*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2011.
- NOVÁK (2014) = NOVÁK Csaba Zoltán: *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. (1975–1989)*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2014.
- SZABO (2009) = SZABO Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2009.
- ZÖLD (1999) = Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad. A gyergyószárhegyi barátság művésztelep 25 éve/ 1974–1999*. Csíkszereda, Hargita Megye Tanácsa, 1999.